

О.Б. БЕРЛАДИН,

аспірантка

(Волинський національний університет

імені Лесі Українки)

(Науковий керівник кандидат юридичних наук

О.В. Крикунов)

ПРО НАДАННЯ ЗАХИСНИКОМ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ І ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Ключові слова: *безоплатна правова допомога, адвокат, соліситор, баристер, кримінальний процес, Великобританія.*

У статті 6 (1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий судовий розгляд» зазначено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має право захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або (якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника) одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя [3].

Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, ратифікованим Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р., у статті 14 проголошується, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: «d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безоплатно для нього в усякому

такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника» [5].

Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН із попередження злочинів у 1990 р., закріплюють обов'язок уряду забезпечити необхідне фінансування й інші ресурси для юридичної допомоги бідним та іншим незаможним людям.

Стаття 59 Конституції України проголошує, що кожен має право на правову допомогу. В передбачених законом випадках така допомога надається безоплатно. Крім того, підкреслюється, що кожен вільний у виборі захисника своїх прав [2].

У ст. 49 КПК, у відповідності з Конституцією України, захисник призначається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно. Захисник може бути залучений в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство не містить поняття «малозабезпечена особа», тому на практиці майнову забезпеченість визначають, виходячи із рівня середньомісячного сукупного доходу всіх членів сім'ї.

Процедура залучення адвокатів для надання безоплатної правової допомоги за чинним КПК передбачає вирішення питання призначення захисника особою, яка провадить дізнання, слідчим або судом. Питання про механізм залучення захисника у кримінальну справу та про відповідальність адвоката у випадку відмови від участі у захисті законодавчо також не врегульоване. Керівники адвокатських об'єднань доручають здійснення захисту за призначенням адвокатам у порядку черговості.

Проблемним є питання про забезпечення захисту за призначенням особливо на стадії досудового слідства. Це значною мірою пояснюється тим, що захисники не отримують справедливую оплату від держави за свою працю щодо надання правової допомоги. Тому в кримінальних справах їй відсутні довідки-розрахунки оплати роботи адвоката у випадку безоплатного захисту. За існуючих нормативів оплати праці захисники не зацікавлені здійснювати такий захист, що іноді призводить до формального, поверхового захисту, а інколи й до численних відкладань розгляду справи та порушень прав підзахисного.

Практика склалася таким чином, що особа, яка проводить розслідування, суддя чи суд, у передбачених законом випадках із питань залучення захисників до участі у кримінальних справах за призначенням, звертаються до юридичних консультацій за місцем проведення розслідування чи розгляду справи. Однак адвокати, які працюють індивідуально, на цілком законних підставах не беруть участі у кримінальних справах за призначенням, оскільки кримінальним-процесуальним законодавством їх участь у кримінальних справах за призначенням не регламентована. Як наслідок,

лише ті адвокати, які є членами адвокатських об'єднань, несуть значне додаткове навантаження у вигляді участі у кримінальних справах за призначенням.

Важливість функції захисту у кримінальній справі диктує нагальну необхідність визначення справедливого розміру, джерела і порядку оплати адвоката.

Провідними вітчизняними фахівцями в галузі права висловлюються різні пропозиції щодо врегулювання даної проблеми. Так, зокрема, В.Т. Маляренко аргументовано доводить, що оскільки прокурор від імені держави підтримує державне обвинувачення, а адвокат за призначенням від імені тієї ж держави захищає інтереси підзахисного (за нормами КПК вони рівні), то варто було б їх зрівняти в оплаті. Рівень оплати вчений пропонує розглядати у відповідності до рівня розгляду справи, тобто, якщо адвокат бере участь у місцевому суді – його погодинна зарплата має відповідати середньому рівню оплати працівників районної прокуратури. Відповідно, в апеляційному його зарплата має становити середню зарплату працівників прокуратури цього рівня. Науковець вважає за необхідне передбачити, щоб у справі за призначенням брав участь не будь-який адвокат, а лише той, що внесений до спеціального списку, затвердженого Міністром юстиції України й головою професійної асоціації адвокатів України. До цього списку варто внести найбільш кваліфікованих адвокатів, оскільки адвокати за призначенням уособлюють державу, створюючи їй відповідний імідж [4, 68].

Вказана пропозиція ґрунтується на ідеї І.Я. Фойницького, який свого часу стверджував, що держава бере певним чином на себе відповідальність за своїх представників суду. Із цих причин захисниками не повинні бути призначені особи, які недостатньо авторитетні [10, 45].

Оплата праці адвоката, в разі його участі у справі за призначенням, проводиться за рахунок держави в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міні-

стрів. Такий порядок затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 червня 2008 р. № 539, яка набрала чинності з 1 січня 2009 р. Згідно із цим актом, копія постанови про призначення адвоката захисником та довідка про участь адвоката у справі надаються керівнику адвокатського об'єднання (адвокату, якщо він працює індивідуально), який складає довідку-розрахунок у трьох примірниках: один – особі, котра проводила дізнання, слідчому для приєднання до справи; другий – для проведення оплати; третій – зберігається у справах адвокатського об'єднання (адвоката) [6].

У ч. 3 ст. 20 КПК «Забезпечення права на захист» вказується, що у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Прогресивним кроком у напрямі для забезпечення права на захист у кримінальних справах є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (від 2 червня 2011 р.). Згідно із цим Законом державою гарантується та повністю або частково надається безоплатна правова допомога за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [1].

Закон містить положення про надання безоплатної первинної правової допомоги, яка включає певні види правових послуг, зокрема: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального змісту); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги – виду державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно із Конституцією України та Законом «Про безоплатну правову допомогу» мають усі особи, які перебувають

під юрисдикцією України. Цим законом також визначено коло осіб, які мають право на вторинну допомогу, до якого віднесено лише окремі категорії осіб, визначені законом, з урахуванням двох критеріїв – малозабезпеченості та належності до тих категорій осіб, для яких законами вже закріплено право на безоплатну правову допомогу. Безоплатна вторинна правова допомога полягає в наданні таких правових послуг: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу у судах, інших державних органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання процесуальних документів [1].

Законодавство іноземних держав вирішує це питання по-різному. У Великобританії дохід особи визначається без урахування доходів інших членів сім'ї. Особи з низьким доходом отримують повну правову допомогу як у частині підготовки до розгляду справи, так і під час самого розгляду справи. Практикується й часткова безоплатна допомога для певного кола малозабезпечених осіб. Виконанням цих завдань за дорученням уряду займається Правове товариство (Law Society). Наявність коштів у малозабезпеченої особи, яка звертається за правовою допомогою, визначається комісією з додаткових асигнувань міністерства соціального забезпечення.

Територіальні комітети (для зручності користування системою безоплатної допомоги Англію і Уельс поділено на 12 районів, у кожному з яких є територіальний комітет) у складі практикуючих баристерів і соліситорів та підпорядковані їм численні місцеві комітети з відповідними фахівцями права розглядають заяви про надання дозволу на правову допомогу в судах першої інстанції і, відповідно, видають сертифікати. У функції територіальних комітетів входить також нагляд за діяльністю адвокатів за призначенням, оплатою їх праці, затвердження списків соліситорів і барис-

терів, які надають безоплатні правові консультації і ведуть справи за призначенням.

Безоплатна правова допомога в Англії та Уельсі була гарантована у 1949 р. Актом про правову допомогу та пораду (Legal Aid and Advice Act) [13]. До цього часу питання надання правової допомоги малозабезпеченим регулювалося різними приписами. Зокрема, вперше державна допомога у кримінальних справах була запроваджена в 1903 р.; згодом надання безоплатної допомоги регулювалося Законом про захист незаможних злочинців від 1930 р., Законом про безоплатний захист від 1948 р. та Правилами про застосування цього Закону від 1953 р. [12].

Законом про правову консультацію й допомогу 1972 р. передбачалася безоплатна юридична допомога у разі низького доходу особи за рішенням місцевих юридичних консультацій (Law Center), що фінансувалися місцевими органами влади за рахунок субсидій від лорд-канцлера, міністра внутрішніх справ і міністра в справах оточуючого середовища. За консолідуючим законом Про правову допомогу (1974 р.) усі справи передавалися у відання лорд-канцлера.

Згідно із Законом 1974 р. особа, яка претендує на безоплатну правову допомогу, повинна подати заяву до суду, який розглядає кримінальну справу, після чого судом видається наказ про надання відповідної правової допомоги (при цьому вимагається від обвинуваченого викладення вичерпних аргументів щодо отримання такої допомоги). Якщо обвинувачений може внести певну суму, то витяг з наказу видається після вчинення таких дій обвинуваченим.

Доречно зауважити, що в окремих випадках особа, яка скористалася безоплатною правовою допомогою, після вирішення її справи може одержати судовий наказ про сплату частини суми, яка обраховується з урахуванням характеру злочинних дій та матеріальних можливостей останньої. При несплаті визначеного вне-

ску, він може бути стягнутий магістральним судом як борг.

Уряд Великобританії виділяє значні кошти на надання правової допомоги населенню у кримінальних справах і частково на захист інтересів у цивільних справах. На сьогоднішній день на правову допомогу в Англії та Уельсі витрачається із державного бюджету близько 2 млрд. фунтів на рік. Це найвищий коефіцієнт у порівнянні з іншими країнами; безоплатна правова допомога є доступною для 29% населення [12].

У Великобританії робота захисників у кримінальних справах оплачується як за угодою, так і за тарифом на підставі низки законів і правил [7, 66]. Оплата послуг передбачає порядок, коли визначені статті витрат соліситора оцінюються за твердою шкалою, із зазначенням максимальних і мінімальних сум. Однак і в цьому випадку соліситор та клієнт можуть самі визначити розцінки [9, 290–291]. Оплата за послуги, надані соліситором, включає ряд чинників, найважливішими з яких є витрачений час, складність справи, її обсяг, терміновість тощо [2].

Якщо за рішенням Комісії із юридичних послуг (Legal Service Commission) особа у встановленому порядку визнана неплатоспроможною, то юридична допомога може бути надана їй безкоштовно. В цьому випадку оплата праці адвоката проводиться зі спеціального фонду правової допомоги, який створено з коштів держави, внесків клієнтів та адвокатських об'єднань [13].

У Великобританії кожна особа має доступ до безоплатної правової поради, незважаючи на її соціальний статус. Надання правової допомоги у Великобританії розподіляється між Бюро з консультування громадян (Citizens' Advice Bureau) і адвокатами, які підписали угоду з Міністерством юстиції Великобританії про участь у програмі «Правова допомога» (Legal Aid). Бюро з консультування громадян (Citizens' Advice Bureau) пропонують безоплатну,

конфіденційну, неупереджену і незалежну пораду у сфері права (таких бюро у Великобританії налічується біля 3500). Ці бюро або їх представники знаходяться на головних вулицях, у громадських центрах, медичних установах, судах і тюрмах. Правову пораду можна отримати також телефоном або навіть відправивши запит електронною поштою. У деяких випадках можливий навіть виклик працівника бюро додому. Отримавши таку консультацію та пораду, кожен може визначитись із подальшими правовими діями, з'ясувати, чи буде надана йому допомога в оплаті послуг адвоката, які необхідні, і якщо так, то повна чи часткова, що допоможуть визначити експерти із Бюро з консультування громадян (Citizens' Advice Bureau) [13].

Наданням правової допомоги у кримінальних справах займається Служба захисту у кримінальних справах (Criminal Defence Service). Є різні види правової допомоги, які можна отримати, залежно від обставин.

Безоплатна правова допомога (Legal aid) організовується Комісією із юридичних послуг (Legal Services Commission), яка надає допомогу у таких напрямках: правова допомога (Legal Help), допомога у суді (Help at Court), допомога у питаннях сім'ї (Family Help), посередники у сімейних справах (Family Mediation), правове представництво у суді (Legal Representation), кероване правове представництво у суді (Controlled Legal representation) (для осіб із різними фізичними вадами), правова допомога у кримінальних справах (Legal aid for criminal cases) [11].

У Великобританії використовують контрактну модель організації правової допомоги, тобто спеціальний орган підписує із юридичною фірмою або адвокатом контракт на надання допомоги у певній кількості справ.

Якщо особу допитує поліція чи їй пред'являють обвинувачення, то вона має право на безоплатну правову пораду, яку можна отримати в будь-який час, навіть,

якщо на початку не повідомлялося про потребу такої. Майже у кожному поліцейському відділку Великобританії є черговий адвокат (duty solicitor), у якого можна проконсультуватись і отримати безоплатну незалежну правову пораду та дізнатись, чи має особа право на безоплатну правову допомогу. Така правова порада надається безоплатно незалежно від соціального становища.

Якщо виявиться, що особа має право на безоплатну правову допомогу, то тоді відповідно прохання передадуть до Контактного центру адвокатів-захисників (Defence Solicitor Call Centre). Також є можливість вибрати самому адвоката, і якщо у нього підписаний контракт із Службою захисту у кримінальних справах (Criminal Defence Service), то його послуги теж будуть безоплатними. Надання правової допомоги адвокатом, незалежно від того, чи є вона безоплатною, повинно бути забезпечене не пізніше, ніж через 36 годин після прибуття до поліцейського відділку. Виняток становлять підозрювані у тероризмі та інших тяжких злочинах (наприклад, вбивство, насильство, інші злочини, що можуть заподіяти значну шкоду державі або громадському порядку, спричинити чиюсь смерть, або тяжкі тілесні ушкодження) – правова допомога має бути надана упродовж 48 годин. Кожна особа має право на мовчання до прибуття адвоката [12].

Оскільки розпорядниками бюджету в Бюро з консультування громадян є місцеві органи влади (local councils), то організація і оплата праці адвокатів таких бюро різняться, залежно від їх практики фінансування.

Низка конкретних принципів питань (умови надання безоплатної юридичної допомоги особам, що притягуються до кримінальної відповідальності, порядок виділення грошових субсидій-грантів для часткового відшкодування витрат при здійсненні захисту, розміри гонорарів адвокатів та ін.) вирішуються в підзаконних актах – наказах (orders), інструкціях

(regulations), керівництвах (guidance), що видаються Лордом-канцлером або затверджуються ним. Прикладом може бути Закон про забезпечення доступу до правосуддя (Access to Justice Act) від 27 липня 1999 р., що передбачив ряд радикальних заходів комплексного вдосконалення системи юридичних засобів, які надають можливість громадянам реально користуватись захистом своїх прав.

Цим законом передбачається, зокрема, створення Комісії з правового обслуговування (Legal Service Commission) (до її складу входить 7–12 осіб, що призначається Лордом-канцлером із числа фахівців, які мають знання і досвід у галузі надання правової допомоги), основна функція якої полягає у фінансовому забезпеченні всіх видів допомоги за рахунок засобів, що поступають із бюджету та інших джерел фінансування.

Проблемами надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим у Великобританії опікуються не тільки владні структури, органи самоврядування адвокатських корпорацій, а й правові інституції Євросоюзу (зокрема, Федерація Адвокатури Європи, Рада Адвокатур і правових об'єднань Європейського Союзу, Європейська Конференція Правових фірм тощо).

Отже, проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки і пропозиції:

Запропонована українська модель безоплатної правової допомоги передбачає створення з січня 2013 р. при головних управліннях юстиції Центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Використання для розвитку безоплатної правової допомоги не лише коштів державного бюджету, але й додаткових піде на користь системі, особливо в умовах кризи та зважаючи на те, що кількість осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу, в нашій державі значна.

Вважаємо доцільним створення на базі Всеукраїнського об'єднання адвокатів єди-

ного механізму участі захисників у кримінальних справах за призначенням.

Досвід впровадження системи безоплатної правової допомоги свідчить про доцільність використання фінансового критерію для визначення кола суб'єктів отримання безоплатних правових послуг.

Відповідно до критерію малозабезпеченості Закон України «Про безоплатну правову допомогу» надає право на безоплатну правову допомогу особам, середньомісячний сукупний дохід сім'ї яких нижчий від суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, та для інвалідів, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб [1].

До кола осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги, відносяться ті, до яких застосовано адміністративне затримання або адміністративний арешт, а також особи, підозрювані у вчиненні злочину, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою, та особи, у справах яких відповідно до КПК участь захисника є обов'язковою. Закріплення на рівні Закону права зазначених осіб на безоплатну правову допомогу свідчить про наближення українського законодавства до загальноприйнятих у демократичному світі стандартів захисту прав людини [1].

Реформування системи безоплатної правової допомоги, враховуючи необхідність суттєвих фінансових та часових витрат для утворення нових адміністративних структур, а також надання Міністерству юстиції функцій щодо забезпечення безоплатних правових послуг у кримінальних справах виявляється неможливим без адекватних змін законодавства щодо розмірів бюджетного фінансування.

Найбільш реальним є створення спеціального фонду, кошти з якого спрямовувалися б на оплату праці захисників у кри-

мінальних справах за призначенням, як це зроблено, зокрема, у Великобританії.

Список літератури:

1. *Закон України* Про безоплатну правову допомогу від 2 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17
2. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* зі змінами, внесеними Протоколом № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/putivnn/f_010.htm
4. *Маляренко В.Т.* Про інститут понятих в кримінальному процесі України / В.Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 3 (25). – С. 22–27.
5. *Міжнародний пакт* ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igfm.org.ua/dokumenti/m-zhnarodnii-pakt-pro-gromadyansk-pol-tichn-prava>
6. *Про внесення змін до Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави*: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 червня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP990821.html
7. *Святоцький О.Д.* Адвокатура: історія і сучасність / О.Д. Святоцький, В.В. Медведчук. – К.: Ін Юре, 1997. – 320 с.
8. *Кримінальний процесуальний кодекс України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. *Уолкер Рональд.* Английская судебная система / Рональд Уолкер. – М.: Юрид. лит., 1980. – 631 с.
10. *Фойницький І.Я.* Курс уголовного судопроизводства: в 2-х томах / І.Я. Фойницький. – СПб: Альфа, 1996. – Т. 1. – 552 с.
11. *English Legal System Directions*, 2nd edn, Steve Wilson, Rebecca Mitchell, Tony Storey, and Natalie Wortley, Oxford:Oxford University Press, 2011, 480 p.
12. *The Guardian*, 12 March 2009, Legal aid in 21st-century Britain // www.guardian.co.uk/money/2009/mar/11/legal-aid-justice-gap
13. *Wikipedia. The Free Encyclopedia* // Legal aid // http://en.wikipedia.org/wiki/Legal_aid#cite_note-guardian20309-8

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема предоставления защитником юридической помощи в уголовном процессе Украины и Великобритании, что позволит наметить предложения, направленные на совершенствование и реформирование системы бесплатной правовой помощи в Украине, учитывая опыт Великобритании.

SUMMARY

The article describes main points of getting legal aid in Ukrainian criminal process and criminal process of Great Britain.

Рекомендовано кафедрою адвокатської майстерності та міжнародної юридичної практики

Подано 20.11.2012.